

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАВЧАННЯ

УДК 373.5.016:82-94]:37.091.313

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14840317>

**Методика й методологія вивчення творів на історичну тематику:
інноваційні технології формування громадянської й історичної свідомості**

Бакаленко Ірина Миколаївна

Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури Запорізького національного університету, 69600, м. Запоріжжя, вул. Університетська, 66, Україна, ORCID <https://orcid.org/0009-0008-9962-1750>

Доброскок Світлана Олександрівна

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Запорізького національного університету, 69600, м. Запоріжжя, вул. Університетська, 66, Україна, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6545-9766>

Курилова Юлія Романівна

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Запорізького національного університету, 69600, м. Запоріжжя, вул. Університетська, 66, Україна, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3475-3858>

Прийнято: 18.11.2024 | Опубліковано: 29.11.2024

Анотація. Метою статті є аналіз методики й методології інтерпретації творів на історичну тематику в контексті стратегій підготовки фахівців спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література) і 035 Філологія. Основна увага зосереджена на інноваційних підходах до формування громадянських компетентностей та історичної

свідомості одночасно й учнів, і майбутніх педагогів, які формуватимуть її засобами художньої літератури, яка відображає історичні події, культурні трансформації та соціальні зрушення.

Результати. У статті аналізуються традиційні та новітні методики вивчення літературних текстів у ракурсі інтерактивних і мультимедійних технологій, які сприяють глибшому розумінню історичного контексту творів. Особливе увагу приділено проблемі інтеграції історичних знань у процес літературознавчого аналізу. Автори статті підкреслюють, що вивчення творів на історичну тематику не лише збагачує знання учнів про минуле, але й сприяє формуванню критичного мислення, аналітичних здібностей, а також навичок роботи з інформаційними джерелами.

Висновки. У статті окреслено практичні аспекти використання інноваційних технологій, таких як вебквести, цифрові хроніки, віртуальні екскурсії, міждисциплінарні проєкти. Розглянуто їхній вплив на активізацію пізнавальної діяльності учнів, формування їхньої національної ідентичності та розуміння історичної спадщини. Окрім того, увага приділяється методам стимулювання творчої самореалізації учнів, зокрема через написання власних творів на історичну тематику або створення мультимедійних презентацій.

Автори також акцентують увагу на важливості підготовки майбутніх вчителів до використання інноваційних підходів у педагогічній діяльності. Зазначено, що ключовим елементом є формування методичної гнучкості, здатності адаптувати навчальні матеріали до сучасних викликів та освітніх потреб. У статті запропоновано концептуальні основи для розвитку методології вивчення творів на історичну тематику, що включають міждисциплінарний підхід, системність, технологічну грамотність. Вони спрямовані на підвищення ефективності освітнього процесу в зазначеному ракурсі та розвиток компетентності вчителів-словесників.

Ключові слова: громадянська свідомість, історизм, історична свідомість, інтерактивні технології, методологія, постколоніалізм.

Methods and methodology for studying works on historical topics: innovative technologies for forming civic and historical consciousness

Bakalenko Iryna Mykolaivna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature Zaporizhzhia National University, 66 Universytetska St., Zaporizhzhia, Ukraine, 69600, ORCID <https://orcid.org/0009-0008-9962-1750>

Dobroskok Svitlana Oleksandrivna

PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature Zaporizhzhia National University, 66, Universytetska str., Zaporizhzhia, Ukraine, 69600, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6545-9766>

Kurylova Yulia Romanivna

PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature Zaporizhzhia National University, 66 Universytetska St., Zaporizhzhia, Ukraine, 69600, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3475-3858>

***Abstract.** The purpose of the article is to analyze the methods and methodology of interpreting works on historical topics in the context of strategies for training specialists in the specialty 014 Secondary Education (Ukrainian Language and Literature) and 035 Philology. The main attention is focused on innovative approaches to the formation of civic competencies and historical consciousness of both students and future teachers, who will form it through the means of fiction, which reflects historical events, cultural transformations and social changes.*

***The results of the study.** The article analyzes traditional and modern methods of studying literary texts from the perspective of interactive and multimedia technologies, which contribute to a deeper understanding of the historical context of*

works. Particular attention is paid to the problem of integrating historical knowledge into the process of literary analysis. The authors of the article emphasize that the study of works on historical topics not only enriches students' knowledge about the past, but also contributes to the formation of critical thinking, analytical abilities, as well as skills in working with information sources.

***Conclusions.** The article outlines practical aspects of using innovative technologies, such as webquests, digital chronicles, virtual excursions, interdisciplinary projects. Their impact on the activation of students' cognitive activity, the formation of their national identity and understanding of historical heritage is considered. In addition, attention is paid to methods of stimulating students' creative self-realization, in particular through writing their own works on historical topics or creating multimedia presentations.*

The authors also emphasize the importance of training future teachers to use innovative approaches in pedagogical activities. It is noted that the key element is the formation of methodological flexibility, the ability to adapt educational materials to modern challenges and educational needs. The article proposes conceptual foundations for the development of a methodology for studying works on historical topics, which include an interdisciplinary approach, systematicity, and technological literacy. They are aimed at increasing the effectiveness of the educational process in the specified perspective and developing the competence of teachers of literature.

***Keywords:** civic consciousness, historicism, historical consciousness, interactive technologies, methodology, postcolonialism.*

Постановка проблеми. Вивчення художніх творів на історичну тематику в школі є важливим елементом формування громадянської й історичної свідомості, особливо в умовах сучасних викликів, пов'язаних із повномасштабною війною Росії проти України. Ця проблема є надзвичайно актуальною, адже в умовах агресії проти національної ідентичності та спроб історичного ревізіонізму, освіта набуває ролі провідного інструменту для

збереження історичної пам'яті, формування патріотизму та розвитку критичного мислення учнів.

У перші десятиліття ХХІ століття суспільство зазнало суттєвих трансформацій, які вплинули на колективну свідомість. Глобалізація, інформаційні війни, масове поширення цифрових технологій та доступність альтернативних джерел інформації створили нові виклики для традиційного навчання історії й літератури. Виникла потреба в переосмисленні підходів до викладання художніх творів, які висвітлюють історичні події, щоб забезпечити учням здатність аналізувати, співпереживати й протистояти маніпуляціям. Зважаючи на ці зміни, виникає необхідність у розробці інноваційних методологій та методики, які сприятимуть ефективному засвоєнню історичних уроків через літературу.

Одним із центральних питань є адаптація змісту й методів викладання до сучасних реалій. Сьогодні українські підручники з літератури часто зберігають елементи застарілих підходів, які не враховують актуальність сучасних проблем і наукових досягнень у галузі історіографії та педагогіки. Наприклад, низький рівень репрезентації тем, пов'язаних із боротьбою за незалежність України у ХХ-ХХІ століттях, може стати перешкодою для виховання свідомих громадян. Потреба в осучасненні літературної освіти включає акцент на творах, що відображають реальні виклики українського народу: Голодомор, репресії, Революцію Гідності, російсько-українську війну. Як пам'ятаємо, відмовитися від цих текстів вирішили в часи перебування на посаді міністра освіти Д. Табачника, який продемонстрував різновекторні позиції в позиціонуванні національних цінностей [30].

Із наукової точки зору проблема вивчення художніх творів на історичну тематику формується в площині міждисциплінарних досліджень, що поєднують літературознавство, історію, педагогіку та психологію. Такі дослідження мають не лише теоретичне значення, але й розвивають важливі практичні аспекти. Зокрема, вони сприяють розробці інструментів для підвищення ефективності

навчального процесу, формуванню емоційного зв'язку в процесі сприйняття історичних подій через призму мистецтва, а також усвідомленню цінності національної ідентичності.

Практичне значення цієї проблеми зростає в зв'язку з необхідністю адаптації сучасних педагогічних технологій до потреб учнів, які належать до покоління цифрової епохи. Використання мультимедійних ресурсів, інтерактивних методів та ігрових технологій сприяє глибокому розумінню історичного контексту, який інспірує сюжети певного типу в літературі. Наприклад, створення інтерактивних картин на основі історичних романів чи використання доповненої реальності (AR) для реконструкції описаних у творах подій може значно підвищити інтерес учнів і сприяти емоційному залученню.

Водночас важливим є розвиток здатності учнів до критичного аналізу текстів і подій. У контексті війни, яка супроводжується масштабними інформаційними атаками, формування медіаграмотності та навичок роботи з текстами історичної тематики стає ключовим завданням. Література в цьому аспекті виступає як платформа для аналізу маніпулятивних і пропагандистських наративів і формування уявлення про справжню ціну свободи, гідності та незалежності.

Отже, питання вивчення художніх творів на історичну тематику потребує детального аналізу й розробки інноваційних методологій, які забезпечать одночасне вирішення теоретичних, методичних і практичних завдань, спрямованих на підвищення якості освіти, формування патріотизму й історичної та громадянської свідомості молодого покоління. Врахування сучасних викликів, спричинених війною, трансформацій у суспільній свідомості, вимагає розробки інноваційних підходів, які допоможуть ефективно інтегрувати потенціал творів на історичну тематику в процес виховання свідомих і відповідальних громадян України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика вивчення художніх творів на історичну тематику в закладах середньої й вищої освіти була

предметом численних наукових досліджень. У контексті вивчення історії через літературні твори, варто звернути увагу на розвідки, які акцентують увагу на їхній взаємодії в навчанні.

Один з основних напрямів – аналіз категорії історизму в літературознавстві й методиці викладання літератури. У сучасних дослідженнях проблематики історизму в літературі спостерігається комплексний підхід, який поєднує аналіз художніх творів із соціокультурними та методологічними аспектами навчання.

Для нашого дослідження актуальними й доцільними є тези праці М. Дуднікова, який детально проаналізував функціонування категорії історизму в літературознавстві. Дослідник акцентує певну тотожність понять (історицизм, історичність, релігійний історизм, новий історизм, старий історизм, постісторизм), які мають синонімічно-семантичні відтінки, наголошує, що «історизм має прямий стосунок не тільки й не стільки до зовнішніх змін у суспільстві, як до глибинних внутрішніх рухів на рівні людської психіки. Історизму притаманний принцип історичної достовірності опису подій, характерів людей (історичних діячів) та документальної правдивості, які, звісно, мають суб'єктивно-об'єктивну природу» [11, с. 21].

Т. Алексєєва розглядає специфіку реалізації історичних образів та мотивів в поемі «Кассандра» Лесі Українки в контексті історизму її мислення [2]. В. Бурчєня здійснює аналіз історіософської концепції Р. Іваничука, історизму його художнього мислення, спираючись на трактування цієї категорії в художній прозі, і робить цінні зауваження щодо еволюції історизму в літературі [8]. Є. Баран аналізує принципи зображення історичних подій в українській прозі, відзначаючи важливість використання художніх текстів для розуміння історичних процесів [5].

У своїй розвідці використовуємо категорії аналізу історичних проєкцій у дитячій літературі, розроблені в роботах М. Варданян [9] і М.Васильєвої [10].

Ю. Бондаренко [7] аналізує можливості інтеграції, як саме історичні теми можуть бути інтегровані в шкільну програму, зокрема через модерні підходи, що

враховують як матеріальні, так і соціокультурні аспекти історії. Дослідник зробив значний внесок у методику й методологію вивчення історичних творів у школі – запропонував підхід до викладання літератури, який базується на поєднанні літературознавчого та історичного аналізу, що сприяє глибшому розумінню художніх творів у контексті історичної епохи. Автор наголошує на зв'язку між філософією й історичними концепціями та способами осмислення історичних подій у літературі. Методика аналізу творів передбачає їхній розгляд через дві призми: мікро- та макроісторичну картину світу. Мікроісторична картина світу – дослідження індивідуальних життєвих історій, повсякденності, ментальності героїв. Макроісторична картина світу – аналіз великих історичних подій та суспільних трансформацій, відображених у літературі. Ю. Бондаренко постулює розрізнення фактографічних та міфологічних аспектів у художньому тексті, використання концептів «факт» і «феномен» для визначення історичної автентичності подій, і констатує, що в радянській методиці викладання історизм розглядався як жорстко регламентований принцип, що обмежував глибину аналізу творів. Він пропонує відійти від цієї традиції та впровадити гнучкіші підходи, які дозволяють учням формувати власну думку щодо історичних подій та їхньої літературної інтерпретації. Ця наукова пропозиція являє собою новий підхід, який є важливим етапом у розвитку методики викладання української літератури, оскільки він сприяє формуванню критичного мислення та глибшого розуміння історії через літературні тексти.

Ідеї взаємодії літератури та історії також обговорюються в роботах колективу авторів (М. Виговський [19], Н. Загребельна [13], І. Коляда [20], Н. Порало [20], В. Ухаль [14], Ю. Якущенко [18], М. Яретик [13]), які розробляють стратегії використання літератури на уроках історії. Вони акцентують важливість активізації історичних уявлень у навчальному процесі, як через методику, так і через практичні приклади використання літератури на заняттях із історії. Ключовим є питання практичної значимості використання

літературних творів із історичною тематикою для формування громадянської свідомості в учнів.

Роботи Н. Загребельної та М. Яретик засвідчують, що аналіз історичних пісень і дум є ефективним засобом формування ідентичності молоді [13].

Роботи Н. Богданець-Білоskalенко [6], колективні посібники та статті С. Жили [12], О. Лілік [22], О. Устименко [22] демонструють практичні аспекти вивчення художніх творів історичної тематики на заняттях з української літератури.

С. Луцак пропонує вивчення історичних творів через використання інтерактивних методик, враховуючи географічний і соціальний контекст, що є абсолютно доцільним, коли мова йде про такі твори, як «Захар Беркут» І. Франка, що вимагають певної підготовки до їхнього вивчення в школах [23].

О. Слижук зробила значний внесок у методику вивчення історичної тематики в сучасній українській прозі, особливо в шкільному курсі літератури. У своїх дослідженнях вона наголошує на важливості історичного контексту під час аналізу художніх творів, навіть якщо вони не мають безпосереднього зв'язку з історичними подіями [27]; робить акцент на жанрових принципах в інтерпретації історичного досвіду [28], зокрема через вивчення сучасної української прози та історико-пригодницьких творів [29], що використовуються для формування національної пам'яті та критичного мислення. Дослідниця пропонує інтегрувати історичні знання в курс вивчення літератури, що сприяє розвитку критичного мислення та компетентнісного навчання. Для цього в підручниках використовуються художньо-публіцистичні тексти про історичні події та спеціальні аналітичні завдання, які допомагають школярам формувати розуміння зв'язків між історією та літературою.

Сучасні тенденції дослідження історичних творів у школі також орієнтуються на міждисциплінарний підхід, що інтегрує історико-філософські, культурологічні та педагогічні аспекти. Серед сучасних досліджень значну увагу привертають роботи, присвячені інтеграції функцій літературознавчого аналізу

в ширший контекст громадянської освіти. Зокрема, автори наголошують на важливості розвитку емоційного інтелекту та критичного мислення через вивчення художніх текстів, що висвітлюють історичні події. У цьому плані корисні методичні принципи й прийоми презентовані в працях Т. Китиченко [17], підручнику з громадянської освіти колективу авторів під загальною редакцією Т. Бакки, Т. Мелешенко [4], колективній монографії під загальною редакцією Ф. Левітаса, О. Александрової, О. Салати [1].

В українському літературознавстві й педагогічній науці важливий внесок зроблено насамперед у дослідженні наративів національної пам'яті та історичних проєкцій у творах таких значимих для української культури авторів, як Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка та Л. Костенко. Їхня творчість розглядається як важливий інструмент формування уявлень про історичну справедливість та боротьбу за свободу.

Так, М. Виговський, І. Коляда, Н. Загребельна у своїх роботах підкреслюють особливу роль художньої літератури у формуванні історичної свідомості, акцентуючи її роль як засобу емоційного впливу. Емоційна складова історичного пізнання дуже важлива, адже художній твір здатен «зворушити душу» [19, с. 23] в порівнянні з фактологічним матеріалом, який не завжди викликає емпатію та глибоке розуміння історичних подій. Твори літератури занурюють читача в атмосферу певної епохи, даючи можливість «інтеріоризації», співбуття з персонажами. Дослідники наголошують на образності як невичерпної можливості для відтворення минулого: як ефективний засіб історичної реконструкції передає дух часу, ментальність, культурні й соціальні особливості епохи. Художній образ конкретизує історичні уявлення й налаштовує сприйняття не абстрактного набору подій, а оформлених реальних людських доль, даючи можливість усвідомити їхню внутрішню логіку та значення. Концепція дослідника дуже актуальна для методики інтерпретації творів на історичну тематику в школі, адже в такий спосіб історія перестає бути лише набором дат і фактів, а набуває прагматичних характеристик, постає як

досвід, який стимулює критичне мислення й формує громадянську свідомість, тому вчителі-словесники повинні активно використовувати літературу як інструмент осмислення минулого в поєднанні з аналітичним підходом до історичних подій.

С. Луцак акцентує увагу на важливості інтерактивних методів у викладанні літератури й інтерпретації творів на історичну тематику, пропонуючи дієвий механізм для реалізації цієї мети – власну розробку формату дослідницького уроку. Дослідниця зазначає, що інтерактивні методи потребують ґрунтовної підготовки як з боку вчителя, так і з боку учнів: такі підходи передбачають активну взаємодію, глибоке занурення в матеріал і критичне осмислення змісту твору. Без попереднього ознайомлення з історичним контекстом, літературознавчими поняттями та структурою твору учні можуть сприймати матеріал поверхово. На прикладі повісті «Захар Беркут» авторка методичної розробки доводить важливість історичного та культурного контексту й необхідність активізації інтересу до історичного колориту доби. Включення географічних та історичних подробиць сприяє формуванню міждисциплінарного зв'язку між літературою та історією, що дає можливість розвинути цілісне сприйняття інформації. Робота в групах як спосіб активного навчання, на думку С. Луцак [23], сприяє пізнавальній діяльності та розвитку навичок командної роботи, індивідуальні завдання формують здатність самостійної роботи. Авторка розробки залучає академічні джерела (праці Є. Барана [5]) до шкільної практики аналізу, намагаючись занурити учнів у глибокий літературознавчий аналіз, концентруючись на понятті історизму та співвідношенні документальної та художньої доцільності в зображенні минулого. Використання наукових джерел сприяє розвитку академічних навичок, формує вміння працювати з джерелами, аналізувати літературознавчі концепції та розширює кругозір учнів. Такий підхід є надзвичайно продуктивним, оскільки поєднує класичні та інноваційні методи викладання. Використання інтерактивних методів, робота в групах, залучення наукової літератури дозволяють зробити заняття з вивчення літератури більш

динамічними, спрямованими на глибоке розуміння історичної тематики в художніх творах.

Отже, інтеграція теоретичних і практичних досліджень створює міцну методологічну базу для подальшого вдосконалення навчального процесу з історичної тематики, відкриваючи нові перспективи для міждисциплінарного діалогу та розвитку культурної свідомості в учнів. Цей аналіз дозволяє усвідомити, що літературний історизм не є ізольованим явищем, а невід'ємною частиною формування культурної та національної ідентичності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У цілому проблематика вивчення історичних творів включає складність інтеграції історичного контексту в процес викладання літератури. Важливу роль у цьому відіграє культурне різноманіття, яким відрізняється Україна, при якому потрібно забезпечити стійкість національної ідентичності через освітню перспективу.

В одному з інтерв'ю з фахівцями були названі декілька важливих проблем сучасної шкільної історичної освіти в Україні, які безпосередньо співвідносяться з проблематикою літературної освіти в ракурсі визначеної проблеми дослідження: дефіцит інклюзивності та домінування постколоніального підходу в трактуванні минулого [32]. Сучасні історики наголошують на тому, що вивчення історії в школах має бути інклюзивним, тобто охоплювати досвід усіх народів, які проживали на території України в різні періоди. Це важливе твердження, адже українська історія традиційно викладалася переважно в рамках етноцентричного підходу, що зосереджувався на ролі українців, інколи нехтуючи внеском інших етнічних груп. Історія України – багатокультурна. На українських землях у різні часи проживали германці (готи), кельти, греки, римляни, татари, євреї, поляки, німці, вірмени та багато інших народів. Кожен із них залишив свій слід у формуванні політичних, економічних і культурних процесів. Наприклад, грецькі міста-колонії Чорноморського узбережжя (Ольвія, Херсонес) заклали основи міської цивілізації, кримські татари мали важливий вплив на розвиток економіки, а польське панування в XIV–XVII століттях

вплинуло на правову систему України. Включення історії різних народів, що жили на українських землях, сприятиме формуванню плюралістичного світогляду в учнів, допоможе їм зрозуміти Україну як країну багатонаціональної історії, а не лише як моноетнічну державу.

Попри численні трагедії, які переживають українці під час повномасштабного вторгнення, усе ще відчувається вплив російського історичного нарративу та стратегій, сформованих в руслі імперських та радянських світоглядних патернів, у яких українську історію трактують як підлеглу. У цих нарративах українська історія часто редукувалася до боротьби за «возз'єднання» з Москвою або зводилася до соціальних аспектів (наприклад, заангажовані тези про «експлуатацію українського селянства польськими панамі»). У соціокультурному вимірі й досі транслюються численні стереотипи: українці представлені як селянська нація; применшується роль міських культурних центрів (Львова, Одеси, Харкова, Києва); козацька історія подається героїчно, але відірвана від європейського контексту; Київська Русь традиційно розглядалася в рамках радянської концепції як «спільна колыска трьох братніх народів» – на сьогодні ця теза, на жаль, ще транслюється й резонує в певних спільнотах, хоча в сучасних умовах потрібно наголошувати на її (Київської Русі) зв'язках із Європою. Сучасні суспільні трансформації є драматичними для консервативної частини суспільства.

Літературознавчі публікації, присвячені темам сучасної боротьби України (російсько-українська війна, становлення державності від 1991 р. тощо) в українській літературі 2000-х рр., формують уявлення про новий літературний канон, спрямований на осмислення національної ідентичності. Параметри європейської ідентичності сучасного українця тільки почали актуалізуватися через знакові історичні події (Помаранчева революція, Революція Гідності) й у художній літературі останніх двох десятиліть активно проліферується тематика ідентичності в творах різних жанрів.

Сучасні українські письменники активно розвивають історичну романістику, яка завжди в умовах політичного тиску була альтернативою офіційній історіографії й засобом трансляції національних цінностей. Л. Багацька, аналізуючи ситуацію активізації історичної тематики в літературі 2000-х рр. стверджує, що звернення авторів до драматичних подій в історії України (неоднозначна тема УПА, наприклад) створило прецедент комерціалізації, переорієнтації видавничої політики, заповнення ніші критичного осмислення минулого [3]. Резонанс навколо роману «Залишенець» В. Шкляра показав, що історичні сюжети привертають увагу суспільства, породжують дискусії та суперечки. У 2010 році більшість переможців конкурсу представили історичні романи, формуючи «історичний тренд» в літературі, яка взяла на себе роль механізму змін суспільного сприйняття історичних подій. Теми, які ще кілька десятиліть тому залишалися табуйованими або викривленими в радянській історіографії (наприклад, діяльність УПА), почали активно переосмислюватися.

У творах М. Матіос, О. Забужко, В. Шкляра історія постає не просто як фактологічна розповідь, а як емоційно наповнений наратив, що дозволяє читачам глибше відчувати драматизм епохи. Завданням сучасних авторів залишається не лише використання історичної тематики, а й намагання знайти оригінальні підходи до її осмислення, щоб уникнути шаблонних схем та поверхового трактування подій, адже саме популярність історичного жанру породжує ризики шаблонності, вторинності та комерціалізації, на які варто звернути увагу при підготовці інструментарію для аналізу текстів як в академічній, так і в шкільній освітній практиці. Фактично авторка цієї публіцистичної розвідки порушує питання історичної пам'яті в літературі, а також провокує дискусію про якість історичних творів та їхню відповідність фактам.

Збереження й переосмислення історії є важливою складовою не лише колективної, а й особистісної ідентичності, тому автори, які працюють з історичною тематикою, мають підтримувати функцію літератури не лише

розважальну, а й пізнавальну та виховну, її здатність впливати на суспільну свідомість та зберігати живу пам'ять і водночас відсторонитися від ідеологічних спекуляцій.

Реальною проблемою якості історичних творів є використання історичної тематики як декорацій без глибокого занурення: дуже часто такі твори романтизують або спрощують події, що може формувати викривлене уявлення про історичні події. Навіть коли йдеться про реальні постаті, автори вільно трактують їхні біографії, іноді змінюючи ключові події їхнього життя або створюючи альтернативні історії (наприклад, «Дванадцять обручів» Ю. Андруховича – помітно, що автор не прагнув документальної точності, а радше використав біографію Б.-І. Антонича для літературного експерименту). У таких прецедентах варто розрізняти історичний роман та твір, який використовує історичні реалії для концептуалізації певної ідеї, – в українському літературознавстві ця проблема знайшла вирішення в неодноразових спробах систематизувати твори на історичну тематику та проаналізувати жанрову типологію (М. Вардянян [9], О. Слижук [28]). Основою для диференціації науковці визначають точність і відповідність твору історичній правді. Специфічне поєднання домислу й вимислу попри слабку історичну достовірність створює парадокс впливу на читацьку рецепцію: такі літературні містифікації можуть стимулювати суспільство до глибокого занурення в історію й дослідження реальних подій так само, як і кіноверсії творів провокують до прочитання першоджерела.

Художні твори на історичну тематику відграють значиму роль у формуванні колективної пам'яті й при цьому виникає проблема авторської відповідальності в збереженні балансу між доцільністю художнього бачення й фактологічною достовірністю. У 80-х рр. ХХ ст. на сторінках Українського історичного журналу [25] точилися дискусії щодо прав автора зображувати історичну реальність відповідно до мистецьких цілей і завдань. Відхилення від історичної достовірності можуть бути прийнятними в межах художньої

умовності, але не повинні нівелювати реальні факти, проте позитивний ефект у тому, що такі стратегії викликають інтерес до історичних постатей і подій, адже історіографія фіксує те, що відбулося, а література – те, що могло б бути. Для здобувачів освіти різного рівня такий дослідницький пошук меж реального та уявного міг би стати доволі мотивуючим і цікавим завданням, а також стимулював би індивідуальну рефлексію про філософський вимір свободи та відповідальності суб'єкта історії.

О. Романенко, досліджуючи літературу й історію як метанаративи, стверджує, що вони не існують окремо, а утворюють спільний текстуальний простір культури й виконують функцію збереження та трансляції культурної пам'яті [26, с.178]. Сучасний погляд на історію часто формується саме через літературу. Новий історизм (Stephen Greenblatt, Hayden White) розглядає історію як наративну конструкцію, а не як сукупність об'єктивних фактів. У літературі, яка містить історичні проєкції, завжди є елемент суб'єктивності, оскільки автори впливають на сприйняття минулого через власні наративні стратегії. Це важливий момент для аналізу літературних творів: будь-яка історична художня книга є не лише відображенням минулого, але й певною інтерпретацією подій. Наприклад, Гомерівська «Іліада» відображає міфи, які стали частиною історичного дискурсу. Міждисциплінарність як ключ до розуміння історичних та літературних процесів мотивує до розуміння того, що література не лише зображає історію, а й активно бере участь у її конструюванні. Саме тому важливо критично підходити до аналізу текстів і враховувати контекст їхнього створення. Творчі освітні проєкти, які б поєднали завдання осмислення функцій літератури й історії у відображенні суспільних трансформацій – є перспективним завданням розробки педагогічних та освітніх стратегій, тому важливо врахувати такі методологічні принципи в розробці інструментарію аналізу тексту в шкільній практиці насамперед.

Надзвичайно актуальними є дослідження, які фіксують потенціал інтерактивних методів навчання для занурення в історичний контекст творів: проектна діяльність, дискусійний клуб, мультимедійні презентації.

На окрему увагу заслуговують проблеми адаптації освітніх програм до потреб сучасного суспільства: існує необхідність залучення творів, які висвітлюють події ХХІ століття, до програм шкільного вивчення літератури, а також потреба переосмислення канону класичних текстів.

Виникають ускладнення через нестачу сучасних методичних матеріалів та недостатню підготовку педагогів до роботи в умовах потужної цифровізації освіти. Отже, стратегії цієї статті спрямовані на аналіз інноваційних принципів викладання художніх творів на історичну тематику та визначення перспектив подальших досліджень у цій галузі, спрямованих на вдосконалення освітнього процесу в умовах викликів сучасності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета цієї статті – дослідження та обґрунтування інноваційних методологій і методики викладання художніх творів на історичну тематику, спрямованих на формування громадянської свідомості, патріотизму та критичного мислення в умовах сучасних викликів, зокрема, повномасштабної війни Росії проти України.

Для досягнення цієї мети потрібно виконати такі **завдання**:

Проаналізувати сучасні дослідження та публікації з проблеми інтеграції історичної тематики в освітній процес через художні твори.

Виявити основні аспекти інтерпретації творів на історичну тематику в умовах сучасних викликів і соціокультурних трансформацій суспільства.

Розробити рекомендації щодо оновлення змісту та методів викладання літератури, що враховують сучасні педагогічні й технологічні можливості.

Запропонувати інноваційні підходи до використання мультимедійних і цифрових технологій у вивченні літературних творів на історичну тематику.

Оцінити потенціал впливу методичних інновацій на формування національної ідентичності, історичної свідомості та критичного мислення учнів.

Запропонувати методичні прийоми та формати уроків, що сприяють інтерактивності та емоційній залученості учнів.

Систематизувати цифрові платформи для інтерактивного аналізу текстів та створення візуалізацій історичних подій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найважливіших аспектів шкільної та академічної інтерпретації творів на історичну тематику є актуальність того чи іншого тексту для реципієнта, який має певні параметри й характеристики. Визначення актуальності твору на історичну тематику в контексті сучасних реалій потребує аналізу кількох ключових параметрів, які дають можливість оцінити його потенціал впливу на колективну й індивідуальну свідомість, відповідність сучасним запитам суспільства, освітній перспективі, політичним і соціокультурним реаліям: індекси соціального й політичного значення, акцентуація історичної пам'яті та національної ідентичності, морально-етична проблематика, інтертекстуальна взаємодія, адаптивність тексту в контексті сучасних освітніх технологій, глобалізація й універсальність художніх проєкцій, відкритість і взаємодія із реальністю соціального прогресу (цілі сталого розвитку (ЦСР), міжкультурна комунікація, розмаїття тощо).

Соціальна й політична значущість твору в контексті сучасності визначається його здатністю відображати актуальні події та реагувати на суспільні виклики: якщо сюжет заснований на подіях чи явищах, які мають паралелі (війна, революція, колоніалізм, репресії, соціальна нерівність), порушує гострі суспільні проблеми (національна й мовна ідентичність, міграція, культурна пам'ять, пропаганда, історична правда), створює простір для осмислення сучасних конфліктів через історичні проєкції – такий текст буде максимально ефективним для вирішення завдань із формування громадянських компетенцій і соціальної й національної ідентичності. Наприклад, історична романістика В. Шкляра (роман «Чорний ворон») може бути надзвичайно ефективною для формування антиколоніальних інтенцій і протистояння колоніальному впливові.

Кожен твір, який враховує феномен історичної пам'яті та національної ідентичності, набуває характеристик знакового й канонічного, який потенційно сприяє усвідомленню історичного досвіду та його ролі в житті сучасного суспільства. Для педагога, який обирає текстуальні об'єкти й предмети для навчальних цілей (за програмою чи поза нею), такий критерій дає можливість з'ясувати, чи допомагає твір відновити забуті або замовчані сторінки історії, як він формує критичний погляд на історію, громадянську свідомість, патріотизм, відчуття єдності нації. Наприклад, роман О. Забужко «Музей покинутих секретів» через приватний вимір індивідуальних доль переосмислює історію ОУН-УПА та пропонує новий погляд на боротьбу за незалежність України.

Морально-етична проблематика твору, що залишається актуальною для сучасності, зорієнтована на теми вибору між добром і злом, людяності та жорстокості, зради й вірності. Це універсальні опозиції, які тримають свідомість рецепієнта твору в інтелектуальному й етичному тонусі, примушують засвоїти урок історії через мистецьку перспективу. В академічному курсі історії української літератури філологічного факультету Запорізького національного університету (освітня програма 014.01 Середня освіта (Українська мова і література; 035.01 Філологія (Українська мова та література) розглядаються романи Р. Іваничука «Мальви» та «Орда», які порушують проблематику зради, асиміляції та збереження національної ідентичності в контексті історії України під владою різних держав та актуалізують питання онтологічних основ українства та ідентичності.

Оптимальне сприйняття творів на історичну тематику забезпечується інтертекстуальною взаємодією: сучасні читачі сприйматимуть сюжет краще, якщо він співзвучний подіям сучасності, написаний в певній літературній традиції. Критерієм наявності такої опції є паралелі між історією та сучасністю, інновації в плані форми твору, жанрові експерименти, актуальні наративи. У програмах курсів академічної історії української літератури наявні твори жанру

«зв'язку часів», які реалізують концепт «історії мислячої» (концепція М. Ільницького [див.15]). Такі твори покликані трансформувати бачення історичних подій, стимулювати інтелектуальну рефлексію. У якості такого об'єкту для вивчення можна порекомендувати роман А. Кокотюхи «Червоний», що розповідає про боротьбу повстанців у радянських таборах: дизайн уроку або навчально-виховного заходу можна розробити по лінії співвіднесення трагедії сучасного політичного ув'язнення українців у російській федерації.

Твори на історичні теми важливо оцінювати з точки зору їхньої придатності для навчання в умовах інтеграції цифрових технологій. Освітній потенціал твору зростатиме, якщо його можна використати в медійних проєктах, на різних мультимедійних платформах та в інтерактивній взаємодії. При формуванні навчального контенту потрібно звернути увагу на те, чи вже є кіноадаптації, подкасти, інтерактивні виставки, відеоуроки та інші формати інтерпретації текстового матеріалу, а також потенційні можливості використання його в міждисциплінарних ініціативах, які синтезують історіографію, літературознавство й медійні практики (медіаграмотність). Наприклад, роман «Інтернат» С. Жадана про війну на Донбасі вже активно використовується у школах, університетських курсах у різних форматах (аудіокнига, відеорелізи).

Деякі твори з огляду на глобальність контексту й універсальність проблематики стають актуальними у світовому контексті, засвідчуючи статус рівності поряд із світовими історичними романами, будучи перекладеними іноземними мовами. Особливу цікавість викликають сучасні оригінальні книговидавничі проєкти, які актуалізують маловідомі сторінки української історії в контексті різноманіття й міжкультурних зв'язків. Наприклад, книга А. Санченка «Круз та Лис» про українців у світових морських експедиціях XVIII століття відтворює маловідомий аспект української історії, що цікавий і міжнародному читачу. Залучення таких текстів вмотивоване ще й постколоніальними стратегіями – знівелювати шаблонні опції усталеної

інтерпретації українських творів на історичну тематику як виключно сюжети про «визвольну боротьбу» й «страждання поневоленого народу»¹ або «сюжети про козацтво». Отже, оцінка твору за всіма цими параметрами дозволяє зрозуміти, наскільки він актуальний для сучасного читача та наскільки ефективно може бути використаний у навчанні й формуванні громадянської свідомості.

Із актуальністю твору на історичну тематику активно взаємодіє опція історичного контексту та історизму художнього твору. Історичний контекст проявляється в тому, як саме автор зображує певний історичний період, його події, особливості суспільного життя, чи наявна відповідність тексту історичній дійсності. Як для викладачів, так і здобувачів освітніх послуг різного рівня актуальним питанням є специфіка взаємодії літератури й історії в плані доповнення й суперечностей між ними. У процесі інтерпретації історичної тематики й проблематики в літературі потрібно врахувати специфіку творення текстової реальності й визначити індекс співвіднесення її з історичними документами, подіями чи легендами, міфами, які покладені в її основу. Категорія історизму в художній літературі є фундаментальною концепцією, яка відображає спосіб розуміння, осмислення та художнього відтворення історичних подій, суспільних процесів і культурних трансформацій.

Історизм не обмежується простим перенесенням фактів або хронологічною точністю, його сутність полягає в осягненні міжчасових зв'язків, специфіки історичних епох. Історизм – художній принцип, який передає унікальність епохи на основі відображення реалій та закономірностей розвитку суспільства, реалізує відтворення автентичних деталей (побут, культура, політичні обставини) і водночас акцент на мінливості суспільних явищ у контексті часу. Історизм як літературознавча категорія виникає на перетині історії, філософії, естетики,

¹ Ця проблема потребує окремого глибокого аналізу. Природу постколоніалізму одним із перших почав досліджувати М.Павлишин [24] У мережі соціальних медіа наявні матеріали, які презентують специфічну рецепцію творів шкільної програми: негативні відгуки про тексти української літератури, у яких зображуються драматичні епізоди (Голодомор, геноцид українців тощо).

оскільки охоплює не лише події, а й мислення людей, їхні морально-етичні принципи, соціальні ролі й світогляд.

У контексті літературознавчого аналізу важливо звернути увагу на співвідношення категорії історизму зі специфікою художньої правди, яка не завжди відповідає фактам, проте реалізує головну інтенцію – передачу атмосфери часу, цінностей і суперечностей. Наприклад, В. Скотт, один із засновників історичного роману, використовував вигаданих персонажів, але майстерно інтегрував їх у реальні події. У творчості М. Старицького та П. Мирного на перший план виходять українські історичні реалії, через художню реконструкцію яких письменники показують соціальні й національні конфлікти. Твори, побудовані з дотриманням принципу історизму, часто поєднують історичні факти з вигаданими сюжетними лініями, створюючи таким чином художню реконструкцію минулого. Вигадані персонажі та їхня індивідуалізація дає можливість простежити вплив історичної ситуації на долі конкретних людей і реалізують приватний вимір історії. Їхні рефлексії й вибір розширюють виміри сприйняття сучасного читача, інтимізують діалог людини й історії. Серед таких творів можна виокремити роман у віршах «Маруся Чурай» Л. Костенко, хоча й із напівлегендарною героїнею, достовірність існування якої доведена.

У методології міждисциплінарних студій напрямку «Література й історія» (кафедра української літератури Запорізького національного університету [31]) сформована концепція аналізу творів на історичну тематику, визначені основні критерії та опції. Серед таких вагомими й функціональними на ранніх етапах розвитку теорії були категорії домислу, вимислу, факту. У подальшому формуються категорії осмислення постісторії, альтернативної історії.

Категорія історизму суттєво трансформується в різних стилях у контексті культурно-історичних епох. Так, історизм епохи романтизму характеризується ідеалізацією минулого й акцентами на героїзмі та шляхетності. У реалізмі історична перспектива деталізована в соціальній та економічній площині буття – саме тому сюжети реалістичних творів здебільшого побудовані на аналізі

суспільних процесів. Історизм модернізму зосереджується на суб'єктивному сприйнятті та внутрішніх конфліктах, особливістю цієї епохи є синтез міфології й історії: один із найдоцільніших прикладів – повість «Земля» О. Кобилянської, сюжет якої заснований на реальних подіях.

В. Бурчєня стверджує, що модерний модус історизму поступово витісняє традиційний, притаманний реалістичній літературі. Відбувається перехід від документально точного, хронікального відображення подій до більш суб'єктивного, метафоричного й емоційного сприйняття історії. Дослідник наголошує, що модерністи «персоніфікували історичний процес у суб'єкті» [8, с. 8], зосереджували увагу не на великих соціальних змінах, а на індивідуальному переживанні історичних подій: герой стає не просто учасником історії, а її носієм, віддзеркалюючи загальні тенденції в особистих емоціях, виборі, трагедії. На відміну від реалістів, які намагалися точно відтворювати історичні факти, модерністи акцентували увагу на ідейній суті подій, настроях та символіці, міфологізували історію, замість документального відображення подій створювали власну історичну реальність. Дослідник наголошує на суттєвій трансформації історизму на початку ХХ століття: такий принцип зображення дозволив глибше розкрити внутрішній світ людини в історичному контексті, показати психологічну драму особистості, яка переживає кризу та переломні моменти доби, проте міфологізація історії та нівеляція фактологічної достовірності створили певні ілюзії щодо минулого, перетворюючи його на суб'єктивний конструкт.

Аналіз особливостей трансформації категорії історизму дає можливість виокремити важливі методологічні та методичні аспекти, із огляду на які потрібно коригувати формат взаємодії в класі, навчальний матеріал тощо. Дидактичний і культурологічний потенціал історизму художніх творів реалізується в процесі формування в учнів і студентів ціннісного ставлення до історії. Суттєву роль у цьому процесі має специфіка сприйняття художньої правди читачем в індивідуальній перспективі. Авторська суб'єктивність може

суттєво трансформувати достовірність історичного контексту, що сформує різну рефлексію в кожного читача. Художні твори часто базуються на суб'єктивному баченні автора, що може спричинити викривлення історичної правди або інтерпретацію її через призму певних ідеологічних настанов. У деяких випадках художні тексти використовуються для створення пропаганди (різноаспектної та зворотньої), літературні сюжети суттєво трансформують історичні факти й науковцям буває дуже складно відокремити вигадку від реальності. Досить резонансним у цьому відношенні був прецедент із романом В. Шкляра [16].

Скандал довкола роману «Чорний ворон» став не лише культурним феноменом, а й суспільно-політичним маркером, що виявив глибокі лінії розлому в українському суспільстві. Сам твір, заснований на історичних подіях боротьби українських повстанців проти радянської влади у 1920-х роках, викликав неоднозначні реакції через використання автором оцінної лексики (етнічних означень). Дебати щодо роману зосередилися на питаннях етичності та історичної достовірності мови персонажів. Прихильники автора наголошували, що він лише передає тогочасний вокабуляр повстанців без цензури, створюючи реалістичний художній образ. Критики ж вбачали в цьому заохочення ненависті до етнічних груп, що, незалежно від історичного контексту, може сприяти розпалюванню ворожнечі в сучасному суспільстві. Відмова В. Шкляра отримати премію через присутність у владі Д. Табачника, якого він вважав українофобом, зробила конфлікт ще гострішим. У цьому рішенні проявився не лише протест проти конкретного чиновника, а й ширша боротьба за українську культурну ідентичність у часи, коли політика чиновника дійсно мала виразний проросійський ухил. Дискусія навколо роману спричинила глибокий поділ у суспільстві за принципом «хто справжній українець», а хто – «ворог» або «запроданець». Ця ситуація перегукується з іншими історичними та політичними дискусіями в Україні, зокрема з прецедентом героїзації Степана Бандери. В обох випадках маємо не просто оцінку історичних постатей чи художніх творів, а визначення політичної позиції кожного учасника дискусії.

Попри скандал, роман виконав важливу роль у суспільному діалозі про національну пам'ять і самовизначення. Він змусив українців замислитися, як ми інтерпретуємо власну історію, хто для нас є героями, а хто ворогами, і як слід поводитися з неприємними аспектами нашого минулого. Цей випадок є ілюстрацією того, як література може ставати каталізатором суспільних змін, виявляти глибокі рани минулого та стимулювати дискусії про ідентичність. Як будь-який історичний твір, «Чорний ворон» потребує уважного читання та критичного осмислення, аби не перетворитися на ще один інструмент політичного протистояння.

У методичній і методологічній перспективі важливою є оцінка ризику ідеологізації чи викривлення історичних фактів у художньому творі адже межа між вигадкою і пропагандою не є стабільною. Щоб уникнути когнітивних парадоксів і конфліктів сприйняття, потрібно включити різні історичні й світоглядні перспективи (західноєвропейський, балтійський, османський, єврейський, кримськотатарський контексти), позбутися трактувань, що подають українську історію лише через призму російських або радянських концепцій, додати більше матеріалів про українську модернізацію в ХІХ–ХХ століттях, включаючи діяльність європейських інтелектуалів в Україні. Стратегії інклюзивності та деколонізації освіти є надзвичайно актуальними. Українська історія повинна враховувати не лише етнічну перспективу, але й багатонаціональний та багатокультурний характер нашої минувшини. Це сприятиме не лише глибшому розумінню минулого, але й формуванню більш відкритого й толерантного суспільства, здатного долати імперські спадщини та інтегруватися в європейський історико-літературний дискурс.

Отже, варто окреслити провідний методологічний принцип, який наразі актуальний для імплементації на рівні освітніх практик як академічної сфери, так і шкільної освіти: взаємозв'язок літературознавства (літератури) та історіографії (історії). Художні історичні твори та наукова література є взаємодоповнюючими джерелами, що формують уявлення про історичні події, соціальні процеси та

культурні феномени. Їхня взаємодія ґрунтується на комплексному відображенні історичної реальності, у ракурсі якого художні твори пропонують емоційну й особистісну перспективу, а наукова література забезпечує фактологічну точність і аналітичне заглиблення в тему.

Таблиця 1

№	Функції	
	Література	Наука (Історія)
1.	Емоційна	Фактологічна
2.	Ілюстративна (образ)	Реконструкція (архівні джерела, документи)
3.	Міфологізація	Критична оцінка
4.	Ідеологізація	

Отже, можна визначити параметри взаємодії літератури й історії в процесі формування громадянських компетенцій та історичної свідомості суб'єкта. Варто наголосити на тому, що на сьогодні доцільним і релевантним є інтердисциплінарний підхід, при якому історики й літературознавці дедалі частіше співпрацюють для створення інтегрованих досліджень. Наприклад, аналіз літературних текстів як джерел соціальної історії дає можливість виявити настрої та ідеї, які панували в певний період. Література доповнює наукові тексти, відтворюючи не лише факти, але й культурно-емоційний фон подій, що дає змогу глибше зрозуміти історичні процеси. Ефективність цього доповнення можна простежити через функцію культурної контекстуалізації – процесу аналізу та інтерпретації будь-якого тексту (літературного, філософського, історіографічного) в межах культурного, ідеологічного та соціального середовища. Твори розглядаються не ізольовано, а в тісному зв'язку з історичною добою, політичними подіями, національною ментальністю та культурними кодами, оскільки текст є продуктом певної епохи, відображає її проблеми, переконання, конфлікти й тенденції.

Історичний контекст твору розкривається через подвійну призму: художньої мови (яка стимулює уяву) та фактаж історичних джерел (який стимулює логіку). Література й історія часто використовуються як інструмент

пропаганди, а прояснення культурного контексту допомагає виявити авторські наміри, політичні й соціальні ідеї, закладені в тексті. Знання культурного коду розширює межі розуміння твору. Культурна контекстуалізація також сприяє ідентифікації інтермедіальних параметрів адаптації історичних сюжетів у кінематографі, живописі, музиці.

Отже, розвиток міждисциплінарного підходу видається перспективним, адже література є неофіційним архівом історії, яка індивідуалізує події й факти через призму особистих переживань героїв та доповнює історичні факти суб'єктивним досвідом, що особливо важливо для розуміння соціальних процесів. Така стратегія дасть можливість зрозуміти авторські принципи сюжетотворення. Наприклад, у романі «Музей покинутих секретів» О. Забужко поєднується історичний аналіз діяльності ОУН-УПА з особистими драмами, що робить сприйняття минулого більш живим та емоційним.

Поетикальна специфіка таких творів, як роман О. Забужко, який відрефлексовує події через приватний вимір, співвідноситься з методологічною переорієнтації історіографії, мистецьких наративів на «історію повсякдення» (Alltagsgeschichte) або історію «знизу» – історіографічного напрямку, який почав розвиватися в другій половині ХХ століття, зокрема в європейській історіографії. Він зосереджується на дослідженні звичайних людей, їхнього повсякденного життя та способів взаємодії з історичними процесами. О. Коляструк [21] зауважує, що ця тенденція полягає в інтеграції повсякденного, дрібного рівня життя з більш масштабними процесами – економічними, політичними, технологічними тощо. Дослідники намагаються показати, як індивідуальні дії, звички, ритуали та поведінкові моделі окремих осіб не тільки віддзеркалюють загальні тенденції, але й активно впливають на великі історичні процеси. У такий спосіб формується більш цілісна картина суспільних трансформацій, у якій кожен елемент – від дрібних побутових деталей до глобальних подій – взаємопов'язаний.

Вивчення повсякденності в контексті макроісторії допомагає розкрити причини й наслідки соціальних змін, історичні процеси стають більш доступними та зрозумілими для сучасного читача. Це дає можливість зрозуміти, що історія не є суто лінійним або монументальним процесом, а багаторівневий процес, у якому люди не лише зазнають впливу подій, а й самі впливають на них. Історичні зміни відбуваються через взаємодію об'єктів (тих, на кого впливає історія) та суб'єктів (тих, хто її творить). Це важливе уточнення, оскільки традиційна історіографія довго розглядала минуле крізь призму великих подій та видатних особистостей (політиків, військових, монархів). Такий підхід не давав змоги побачити, як історія впливала на звичайних людей і як вони адаптувалися до змін. Сучасні дослідження показують, що пересічні люди також є агентами історичних процесів – вони не просто пасивно підкоряються обставинам, а знаходять способи виживання, адаптації або навіть непомітного спротиву. Ця ідея особливо важлива, коли ми говоримо про тоталітарні режими, війну або соціальні катаклізми: не лише політики та армії творять історію, а й звичайні громадяни, які знаходять способи вижити й чинити спротив. Ці тези актуальні для розробки методології аналізу творів на історичну тематику в ракурсі досягнення освітніх цілей формування громадянських компетенцій та історичної свідомості й національної ідентичності в умовах сучасних викликів для України й українців, які заплуталися в павутинні економічних, політичних, соціокультурних та етичних проблем.

Популярність досліджень про життя «маленької людини» пов'язана з протестом проти бюрократії, соціальної несправедливості та браку людяності в сучасному світі. У світовій літературі концепт «маленької людини» починає проліферуватися в епоху реалізму внаслідок переорієнтації ракурсу художнього осмислення на матеріальні аспекти детермінації суспільних процесів на відміну від романтизму, який обсервував потенції людського духу. Ми живемо в епоху бюрократизації, глобалізації та цифрового контролю, і багато людей почуваються безпорадними перед державними та корпоративними системами.

Повернення до історії «маленької людини» – це спосіб показати, що індивід також має значення, що кожен може вплинути на хід подій.

Такий принцип спостерігаємо в сучасній українській літературі. Романи В. Шкляра, М. Матіос, О. Забужко й інших не менш талановитих авторів – приклади творів, у яких показано історичні події очима звичайних людей. У цьому відношенні українські автори наслідують світову традицію. Дослідження повсякденного життя, як наукове, так і в мистецьких проєкціях, допомагає краще зрозуміти минуле, зробити його більш відчутним і живим для сучасної людини. Останнім часом історики все більше використовують метод мікроісторії, який дозволяє подивитися на великі події через призму життя однієї родини, одного містечка чи навіть однієї людини. Наприклад, сюжети, створені на щоденниках або листах – дають змогу буквально «почути» голоси людей минулого. Музеї інтерактивної історії (Національний музей Голодомору) створюють відчуття присутності в минулому через реальні артефакти, відео та реконструкції. Кіно та серіали (наприклад, «Чорнобиль» від НВО, кіноадаптації творів) змушують нас не просто вивчати історію, а співпереживати їй.

Отже, літературні твори на історичну тематику мають великий потенціал для формування суб'єктності й персоналізації історичного досвіду через специфічні параметри читацької рецепції, які має оптимально налаштувати фахівець-словесник. У зв'язку з цим важливо зробити акцент на індивідуалізації перспективи сприйняття – змістити акценти уваги з «великих подій» до «звичайних людей». Отже, історія повсякденності – це не просто альтернативний підхід, а спосіб зробити історію справді живою й близькою кожному. У методології й методиці вивчення творів на історичну тематику такий методологічний ракурс змінює принципи інтерпретації.

На основі такої стратегії можна сформулювати такі методичні прийоми для вивчення творів на історичну тематику в школі:

1. Інтеграція особистої історії як засобу самопізнання. Для реалізації такого завдання можна запропонувати учням дослідити історію власної родини або

місцевості, що допоможе їм встановити особистий зв'язок із минулим. Цей прийом дозволяє кожному учню побачити, як історичні події впливають на формування особистісної та колективної ідентичності. Аналіз сімейних архівів, усних свідчень і родинних легенд сприяє розвитку критичного мислення та емоційної залученості до вивчення історії. В українській літературі є достатньо зразків жанру родинної саги чи роману виховання (твори М. Матіос, В. Лиса, А. Свидницького), які можуть стати ефективним матеріалом для досягнення такої мети.

2. Проведення паралельного аналізу історичних періодів, зображених у творах, і сучасності. Заохочення учнів до проведення порівняльного аналізу – встановлення паралелей між історичними подіями, описаними в літературних творах, і актуальними соціальними чи культурними процесами – стимулюватиме розвиток критичного мислення й актуалізацію громадянської свідомості. У такий спосіб можна не лише засвоїти фактичний матеріал, а й розвинути здатність бачити безперервність історичного процесу, оцінювати вплив минулого на сьогодення та шукати відповіді на питання про зміни в суспільних цінностях.

3. Міждисциплінарний підхід до історичної тематики через інтеграцію знань із історії, літератури, культурології та етнології для всебічного аналізу творів, що розглядають історичну тематику. Завдяки цьому підходу учні отримують можливість бачити історію як багатовимірний процес, що відображається не лише через події, але й через культурні символи, ритуали, мовні особливості та соціальні норми. Це сприяє розвитку комплексного мислення. У школах і вищих навчальних закладах інтеграція художніх текстів і наукових праць дозволяє формувати критичне мислення учнів. Наприклад, паралельне вивчення роману «Жовтий князь» Василя Барки та історичних досліджень про Голодомор дозволяє глибше зрозуміти трагедію 1932–1933 років.

4. Використання сучасних цифрових ресурсів. Мотивація учнів до роботи з цифровими архівами, подкастами, відеоматеріалами та іншими онлайн-ресурсами для розширення дослідницьких можливостей розширить межі

сприйняття літературних проєкцій історії й сучасності. Сучасні технології дозволяють швидко знаходити та аналізувати інформацію, роблять процес дослідження більш інтерактивним та доступним. Використання цифрових ресурсів допомагає учням отримувати сучасний погляд на історію, порівнюючи традиційні та новітні джерела, тренувати технологічні навички внаслідок залучення цифрових технологій для створення інтерактивних платформ, які об'єднують художні тексти з науковими коментарями та історичними джерелами.

Таблиця 2

Цифрові ресурси для формування навичок інтерпретації творів на історичну тематику

Платформа	Опис функціональності	Приклад застосування	Переваги	Недоліки
Preceden (https://www.preceden.com/)	Дозволяє створювати багатошарові стрічки часу, що відображають одночасно кілька рівнів подій. Візуалізує тривалість процесів та їх взаємозв'язки.	Дослідження історичного контексту творів: наприклад, при аналізі роману П. Куліша «Чорна рада» можна наочно продемонструвати події Руїни XVII ст. та роль гетьманів у цей період. Порівняння історичних подій і художньої площини: можна зіставити історичні події та сюжетну лінію роману у віршах	1. Простий та інтуїтивний функціонал, який зрозуміє навіть новачок. 2. Гнучкий інтерфейс (можна змінювати кольори, категорії, групувати події та адаптувати вигляд таймлайну). 3. Експорт у різні формати (PDF, PNG, CSV), що дозволяє інтегрувати часові шкали в документи, презентації, проєкти; 4. Можливість спільної роботи: можна ділитися	Дещо обмежений функціонал для безкоштовної версії, що дозволяє створити лише кілька подій на одному таймлайні, а повний доступ передбачає передплату.

		«Маруся Чурай» Ліни Костенко.	таймлайнами з іншими користувачами, що корисно для командних проєктів та в умовах змішаного формату навчання.	
StoryMap (https://storymap.knightlab.com)	Безкоштовний онлайн – інструмент від Knight Lab, призначений для створення інтерактивних карт історій. Він дозволяє розміщувати події або контент на карті (відео, музичні записи, текстові фрагменти).	Цей ресурс доречно використати при аналізі пригодницького роману «Тигролови» І. Багряного, повісті «Захар Беркут» І. Франка або народної думи «Про Марусю Богуславку».	1. Безкоштовне використання. 2. Зрозумілий інтерфейс, завдяки якому швидко моделюються інтерактивні карти навіть без спеціальних цифрових компетентностей. 3. Географічна прив'язка – можливість інтегрувати історії з реальними локаціями. 4. Можливість додаткового візуалу – можна додавати аудіо- та відеоконтент.	1. Відсутність розширених можливостей кастомізації. 2. Стилїстика створених карт дещо одноманітна. 3. Неможливість використання об'ємних візуалізованих елементів. 4. Іноді карта може некоректно працювати або повільно завантажуватися. 5. Залежність від Google Sheets: якщо Google змінить API, виникнуть проблеми з інтеграцією.
Smartdraw (https://www.smartdraw.com)	Інструмент для створення схем, графіків, діаграм та інших візуальних об'єктів.	Доречно використовувати і щодо творів із розгалуженою системою образів («Чорна рада» П.Куліша) або нестандартним розвитком	1. Простота у використанні, доступність шаблонів для різних типів діаграм (4 500 готових шаблонів і 70 типів діаграм). 2. Інтеграція з іншими сервісами	1. Платна передплата – безкоштовної версії немає, тільки пробний період. 2. Веб-версія може працювати повільно при

		сюжету («Майстер корабля» Ю. Яновського).	– підтримує Microsoft Office, Google Workspace, Dropbox тощо. 3. Хмарне та офлайн-редагування: можна працювати у браузері або завантажити десктопну версію. 4. Автоматичне форматування – SmartDraw допомагає вирівнювати об’єкти та підлаштовувати зв’язки між ними. 5. Спільна робота – можна редагувати об’єкти командою в реальному часі. 6. Підтримка імпорту та експорту – підтримує формати Visio (VSD, VSDX), PDF, PNG, SVG, а також інтеграцію з CAD.	складних проєктах.
3 D сцени (https://ua.moza-web.com)	Інтерактивна освітня платформа, яка пропонує навчальні матеріали для здобувачів освіти та вчителів. Вона містить чимало інтерактивних 3D-моделей, відео, тестів, електронних підручники та інших	Доступні 3 D моделі будуть доречними при вивченні епохи «Розстріляного Відродження», Шістдесяництв а (модель виправних трудових таборів), роману «Чорна рада» (моделі	1. Інтерактивність – велика бібліотека 3D-моделей, відео, анімацій і віртуальних лабораторій, які допомагають учням краще зрозуміти матеріал. 2. Підтримка різних навчальних предметів.	1. Безкоштовний доступ обмежений (лише п’ять моделей на тиждень). 2. Вимоги до техніки – хоча є мобільні версії, деякі інтерактивні 3D-моделі потребують потужного обладнання та стабільного

	<p>мультимедійних інструментів для покращення освітнього процесу.</p>	<p>про побут козаків).</p>	<p>3. Зручний інтерфейс, адаптований для різних вікових категорій. 4. Доступність на різних пристроях онлайн і без підключення до Інтернету. 5. Гейміфікація навчання – платформа використовує ігрові елементи, що робить навчання цікавішим.</p>	<p>інтернет-з'єднання. 3. Переважають моделі для прикладних дисциплін (хімії, фізики, математики), з літератури – вибір обмежений.</p>
<p>Mozaik education (https://app.pixton.com/)</p>	<p>Онлайн-платформа для створення коміксів, що генерує персоналізованих персонажів, сюжети та діалоги.</p>	<p>За допомогою малювання доречно передавати сюжет історичних творів з багатоплановим хронотопом: «Чорна рада» П. Куліша, «Захар Беркут» І. Франка.</p>	<p>1. Велика бібліотека шаблонів з готовими сценами, персонажами та аксесуарами, що спрощує створення коміксів. 2. Персоналізація персонажів – можна змінювати зовнішність, одяг, вирази обличчя та пози. 3. Є спеціальна версія Pixton for Schools, яка допомагає викладачам інтегрувати комікси в освітній процес. 4. Хмарне збереження – працює онлайн без необхідності встановлення додаткового програмного забезпечення.</p>	<p>1. Функціонально обмежена базова версія – повний функціонал доступний лише за передплатою. 2. Не можна малювати вручну, користувачі можуть лише комбінувати доступні елементи, а не створювати власні ілюстрації.</p>

			<p>5. Проекти можна створювати спільно.</p> <p>6. Доступність на різних пристроях – підтримує роботу в браузері на ПК, планшетах і мобільних пристроях.</p>	
<p>«Книга-мандрівка» (https://www.youtube.com/@Knyga-mandrivka)</p>	<p>Український YouTube-канал, створений на основі бестселера «Книга-мандрівка. Україна» від креативної агенції Green Penguin Media, пропонує анімаційні серії, які розповідають про видатних українців, важливі події та цікаві факти з історії України.</p>	<p>Можна використовувати в контексті вивчення історичних творів (серія про Роксолану, місто-привід Чорнобиль, козаків-характерників, депортацію кримських татар та ін.). Також цікавими є випуски про українських письменників «Таємний щоденник Довженка», «Нобелівська премія для Франка», «Як Шевченко став зіркою».</p>	<p>1. Освітній контент: канал дає змогу дізнатися про маловідомі факти та постаті української історії у цікавій формі.</p> <p>2. Якісна анімація.</p> <p>3. Популяризація української мови та культури.</p>	<p>1. Обмежена кількість серій.</p> <p>2. Нерегулярність оновлень.</p>

Джерело: власна розробка авторів

Ці методичні прийоми спрямовані на створення інтерактивного та інтегрованого підходу до вивчення історичних творів, що дозволяє учням не лише отримувати знання про минуле, а й усвідомлювати власну історичну ідентичність через аналіз особистих, родинних і культурних даних. Таке поєднання теоретичного і практичного досвіду сприяє розвитку критичного

мислення, емоційної залученості та глибшому розумінню історичних процесів у сучасному світі.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Розширення міждисциплінарних досліджень, що інтегрують історію, літературу, соціологію та культурологію для аналізу спільних феноменів дає можливість удосконалити інструментарій аналізу художньої літератури й усвідомити її потенціал у трансляції історичних проєкцій. Твори на історичну тематику й історіографічні розвідки в перспективі інтеграції мають потужний потенціал для осмислення історії. Поєднання літературознавства й історіографії дає можливість заглибитися в історичні події, культурні явища й соціальні процеси, що сприяє розвитку критичного мислення та громадянської й історичної свідомості в здобувачів освіти різного рівня.

Перспективи подальших досліджень із цієї теми:

1. Систематизація емпіричних даних (опитування, фокус-групи) щодо варіативності читацької рецепції.
2. Аналіз поточних шкільних програм і підручників щодо методичних аспектів інтерпретації творів на історичну тематику та оптимізація прийомів аналізу.
3. Удосконалення стратегій імплементації цифрових ресурсів та створення їхнього каталогу з коментарями.
4. Дослідження впливу глобалізації на трансформацію історизму в художніх творах і специфіка його рецепції різними категоріями читачів.
5. Особливий ракурс методологічної рефлексії історизму художніх творів – специфіка поєднання різних версій історії (історична фантастика, альтернативна історія, антиутопія) у різножанрових творах й механізми рецепції.

Список використаних джерел

1. Александрова О.С. Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика : монографія / Авт. кол.: Александрова О.С.,

Левітас Ф.Л., Салата О.О., Шепетяк О.М., Матвійчук О.Є., Петрошук Н.Р. та ін.; [за заг. ред. проф. Левітаса Ф.Л. ; наук. ред. Александрової О.С., Салати О.О.]. Київ: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2018. 172 с.

2. Алексеева Т.Ф. Історизм мислення Лесі Українки у драматичній поемі «Кассандра». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2001. № 7. С. 106-108. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/686/1/01atfdpk.pdf>

3. Багацька Л. Чому українські письменники взяли за історію? URL: <https://tyzhden.ua/chomu-ukrainski-pysmennnyky-vzialys-za-istoriiu/> (дата звернення: 18.08.2024).

4. Бакка Т.В. Громадянська освіта та методика її навчання: підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти / Т.В. Бакка, І. Біла, І.Г. Ветров, О. Волошенюк. Київ: УОВЦ «Оріон», 2019.

5. Баран Є. М. Українська історична проза другої половини ХІХ – початку ХХ ст. і Орест Левицький. Львів: Логос, 1998. 144 с.

6. Богданець-Білоskalенко Н. Вивчення художніх творів історичної тематики на уроках української літератури у 5-6 класах. *Історико-краєзнавчі дослідження в умовах нової української школи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Чернівці, Україна. С. 24-26. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733581/1/Text2.pdf>. (дата звернення 05.09.2024).

7. Бондаренко Ю.І. Теорія і практика навчання української літератури на філософсько-історичних засадах у старших класах загальноосвітньої школи: Монографія. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2009. 351 с.

8. Бурчєня В. Категорія історизму та стильові пошуки в прозі Романа Іваничука: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01. Одеса, 2010. 20 с.

9. Варданян М. Історична література для дітей та юнацтва: концептосфера та ідеологія. *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки*. 2015. № 1. С.12–22.

10. Васильєва М. Історичний факт і подія в українській літературі для дітей та юнацтва : від давнини до сучасності. *International Academy Journal Web of Scholar*. 9 (39), Vol. 2, September 2019. С. 25–32. URL: <https://rsglobal.pl/index.php/wos/article/download/521/508/> (дата звернення 17.11.2024).
11. Дудніков М. Функції терміна «історизм» у літературознавстві. *Слово і Час*. 2010. № 9. С. 14-22.
12. Жила С.О., Лілік О.О. Вивчення історичних творів у школі: Посібник для вчителя. Чернігів: ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2014. 208 с.
13. Загребельна Н., Яретик М. Вивчення історичних пісень та дум на уроках історії України як ефективний засіб формування національної самоідентифікації молодого покоління українців. *Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі*. 9 листопада 2022 р. Київ: НПУ імені МП Драгоманова, 2022. С. 63-69.
14. Загребельна Н.І., Ухаль В.М. Теоретичні і методичні засади використання художньої літератури на уроках історії України у 9 класі (на прикладі вивчення теми Російсько-французька війна 1812 р. і Україна). *Проблеми історії України XIX-початку ХХ ст.*. 2013. Вип. 21. С. 290-300.
15. Ільницький М. Людина в історії (Сучасний український історичний роман). Київ: Дніпро, 1989. 355 с.
16. Кацап як дзеркало українського самовизначення. *Українська правда*. 2011. 9 березня. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2011/03/09/74552/> (дата звернення: 15.09.2024).
17. Китиченко Т.С. Формування громадянської та соціальної компетентності на уроках української мови й літератури. *Науково-методичний журнал «Джерело педагогічних інновацій»*. Тема випуску «Українська мова та література». 2021. № 1. URL: https://znayshov.com/News/Details/dzherelo_pedagogichnykh_innovatsii_1_2021.
18. Коляда І. Формування уявлень про форму соціального протесту «опришківський рух» засобами художньої літератури на уроках історії України

у 8 класі / І. Коляда, Н. Загребельна, Ю. Якущенко. *Проблеми дидактики історії*. 2017. Вип. 9. С. 148-156. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prdist_2017_9_18.

19. Коляда І., Виговський М., Загребельна Н. Роль та місце художньої літератури на уроках історії України. *Історія в школі*. 2007. № 3. С.23–29.

20. Коляда Н.І. Історія України (1914-1939) в художньо-літературних образах: методика: навчальний посібник / Коляда Н.І., Загребельна Н.І., Порало Н.Д. Київ: Арістей, 2004. 271 с.

21. Коляструк О.А. Історія повсякденності в сучасній західній науковій традиції. *Історія: збірник праць*. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5073.html> (дата звернення: 24.09.2024).

22. Лілік О., Устименко А. Методичні аспекти шкільного аналізу історичних творів на уроках української літератури. *Дидактика*. 2021. № 3. С. 22–28. URL: <https://didactics.com.ua/index.php/journal/article/view/19> (дата звернення: 24.09.2024).

23. Луцак С. Використання інтерактивних методик під час вивчення у 7 класі історико-географічного тла повісті «Захар Беркут» Івана Франка. URL: https://tvory.net.ua/ukrainska_literatura/statti/2/1770.html (дата звернення: 24.09.2024).

24. Павлишин М. Козаки в Ямайці: постколоніальні риси в сучасній українській культурі. *Українська мова та література*. 2005. Число 15 (415). С.14-15.

25. Питання взаємозв'язку художніх історичних творів з науковою літературою. *Український історичний журнал*. 1989. № 7. С. 31–48.

26. Романенко О. Література та історія як метанаратив: до проблеми міждисциплінарних досліджень. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2015. № 6. С.177–181. URL: <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/166>.

27. Слижук О. А. Історичний контекст у процесі вивчення сучасної української прози у 7 класі. *Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи: збірник тез IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи»*, Київ, 21 березня 2024 р. [Електронне видання]. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. С. 146-149.

28. Слижук О. Жанрове розмаїття художніх творів на історичні теми в шкільному курсі української літератури. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки*. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. №4. С. 185-189.

29. Слижук О. Стратегії шкільного вивчення української історико-пригодницької прози для підлітків. *Література. Діти. Час*. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Випуск 7, 2021. С.183–190.

30. Товстиженко А. Табачник хоче вчити історії без Голодомору-геноциду, УПА і бою під Крутами. *Дзеркало тижня*. 2012. 21 листопада. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIETY/tabachnik_hoche_vchiti_istoriyi_bez_golodomoru-genotsidu_upa_i_boyu_pid_krutami.html (дата звернення: 15.09.2024).

31. Шевченко В. «Література й історія» – напрямок наукових досліджень. *Вісник Запорізького національного університету. Філологія*. 2008. № 2. С. 257–262.

32. Що не так з уроками історії у школі? Пояснюють історики. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/shcho-ne-tak-z-urokami-istoriyi-u-shkoli-poiasniuiut-istoriki/> (дата звернення: 02.09.2024).